

ЕТНОЛИНГВИСТИЧЕН ПОГЛЕД КЪМ ЛЕКСИКАТА НА ТРАДИЦИОННАТА НАРОДНА КУЛТУРА НА БЪЛГАРИТЕ МЮСЮЛМАНИ ОТ КСАНТИЙСКО

ЕЛЕНА УЗЕНЬОВА

ИНСТИТУТ ПО СЛАВЯНОЗНАНИЕ – РУСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

lenuzen@mail.ru

В статията се разглеждат отделни фрагменти от традиционната народна култура и съответната диалектна лексика на българи мюсюлмани от Северна Гърция, Ксантийско, през призмата на етнолингвистиката. Авторката е представител на Московската етнолингвистична школа, основана от акад. Н. И. Толстой, и изследва културата като цялостна картина на света в единството на всичките ѝ форми – вербални (лексика и фолклорни текстове), акционални (обреди) и ментални (вярвания). Въз основа на собствени материали, събрани по време на експедиции в периода 2018–2019 г., накратко е представена актуалната културна и езикова ситуация в региона, която се характеризира като полиглосия. Особено внимание се отделя на терминологията от сферата на календарните обичаи и народната митология. Стига се до извода, че анализиранияте обичаи и вярвания, както и съответната лексика, са многопластово и мултикултурно явление, включващо архаични езикови реликти, християнски и мюсюлмански представи и символика, които взаимодействат помежду си, създавайки уникалната културна мозайка на Южните Родопи.

Ключови думи: етнолингвистика, диалектна лексика, народна култура, българи мюсюлмани, Северна Гърция

AN ETHNOLINGUISTIC VIEW OF THE LEXIS OF THE TRADITIONAL FOLK CULTURE OF THE MUSLIM BULGARIANS FROM XANTHI

ELENA UZENEVA

INSTITUTE OF SLAVIC STUDIES, RUSSIAN ACADEMY OF SCIENCES

lenuzen@mail.ru

The article examines individual fragments of the traditional folk culture and the corresponding dialect vocabulary of Muslim Bulgarians from Northern Greece, Xanthi, through the prism of ethnolinguistics. The author, who is a representative of the Moscow Ethnolinguistic School founded by academician N. I. Tolstoy, explores culture as an overall picture of the world in the unity of all its forms – verbal (dictionary and folklore texts), actional (rituals) and mental (beliefs). On the basis of expedition materials collected personally in 2018–2019, the author sketches the current cultural and linguis-

tic situation in the region, which is characterized by multilingualism. Special attention is paid to the terminology belonging to the sphere of calendar customs and folk mythology. So far, the author has come to the conclusion that the analyzed customs and beliefs, as well as their vocabulary, are a multi-layered and multicultural phenomenon including archaic linguistic relics and Christian and Muslim representations and symbols, which interact with each other, creating the unique cultural mosaic of the Southern Rhodopes.

Keywords: ethnolinguistics, dialect vocabulary, folk culture, Muslim Bulgarians, Northern Greece

Московската етнолингвистична школа, създадена от акад. Н. И. Толстой през 70-те години на XX век, развива комплексно направление за изследване на славянската традиционна духовна култура въз основа на данни от езика, фолклора и обредите на всички славянски народи, наречено *славянска етнолингвистика*. Никита Илич формулира понятието *етнолингвистика*, нейните задачи, предмет и обект, методи, съотношение с други хуманитарни дисциплини. Той дава две дефиниции на етнолингвистиката – едната тясна: „Етнолингвистиката е дял от езикознанието или – по-широко – направление в езикознанието, което ориентира изследователя към разглеждане на съотношението и връзките на езика и духовната култура, на езика и народния менталитет, езика и народното творчество, тяхната взаимозависимост и различните видове кореспонденция помежду им“ (Толстой/Tolstoi 1995: 27). В това разбиране на етнолингвистиката за неин обект се смята езикът в неговото отношение към културата.

Втората дефиниция е по-широка: „Това е комплексна дисциплина, чийто предмет на изучаване е „планът на съдържание“ на културата, народната психология и митология независимо от средствата и начините на формалното им възплъщение (дума, предмет, обред, изображение и т.н.“ (Толстой/Tolstoi 1995: 39–40).

Обект на изследване на етнолингвистиката в широкото разбиране на понятието не е само езикът (макар той да се признава за главен изразител и пазител на културната информация във времето), но и други форми и субстанции, в които се изразява колективното съзнание, народният менталитет, формиралата се у един или друг етнос или въобще социум *картина на света*, т.е. възприемане от човека на заобикалящата го действителност, нейната категоризация и интерпретация. Обект на изучаване е цялата народна култура, всичките ѝ видове, жанрове и форми – вербални (лексика и фразеология, паремиялогия, фолклорни текстове), акционални (обреди), ментални (вярвания).

Подобно разбиране за етнолингвистиката лежи в основата на много публикувани трудове, създадени в Института по славянознание на Руската академия на науките, сред които е и многотомният колективен труд – речникът „Славянские древности“ (СД/SD). В него се прави опит да се обособят и дефинират основни семантични единици на *езика на културата*, независимо от това в каква форма и в каква субстанция са изразени. „Глав-

ното в този подход е разбирането за „интегралността“ на културата, т.е. смисловото единство на всичките ѝ форми и жанрове (езика, обряда, вярванията, народното изкуство), което е обусловено от цялостната картина на света на човека, възприемащ и осмислящ света и създаващ култура. Такъв антропологичен поглед върху културата и езика е характерен за цялата област на хуманитарното знание в наше време“ (Толстая/Tolstaia 2013: 68).

Наричайки своя подход етнолингвистичен, Н. И. Толстой придава напълно определен смисъл на всяка от съставлящите части на думата *етнолингвистика*. Първата част (*етно-*) означава, че традиционната народна култура се изучава в нейните етнически, регионални и „диалектни“ форми, въз основа на които се реконструира праславянското състояние.

Втората част (*лингвистика*) има тройко значение: първо, тя означава, че главният източник за изучаване на традиционната култура е езикът; второ – че „културата, както и естественият език се разбират като система от знаци, като семиотична система, или като език в семиотичния смисъл на думата (подобно на това, както говорим за език на живописиста, език на музиката, език на жестовете и под.); трето, и може би това е най-главното, означава, че етнолингвистиката използва много лингвистични понятия и методи (макар повечето от тези понятия по своето съдържание да не са специфично лингвистични, срв. морфология, структура и др.“ (Толстая/Tolstaia 2013: 68–69).

Според формулировката на С. М. Толстая „предмет на етнолингвистиката е съдържателният план на културата, нейният семантичен (символичен) език, нейните категории и механизми. Целта ѝ е семантичната реконструкция на традиционната (архаична, дохристиянска, митопоетична в основата си) картина на света, мирогледа, системата от ценности с опора на показанията на езика“¹.

В какво се състои спецификата на етнолингвистичния анализ на традиционната народна култура? Принципното родство на културата и езика като две знакови системи, организирани по сходен начин и действащи еднакво, позволява към материала на традиционната духовна култура да се приложат концептуалният апарат и методите на лингвистичното изследване, започвайки от средствата на лингвистичната география, езиковата реконструкция, семантиката, синтаксиса и пр. (Толстая/Tolstaia 2013: 69).

В статията в етнолингвистичен ракурс се разглеждат отделни фрагменти от традиционната култура и съответната лексика на един от архаичните анклавни на Балканския полуостров – окръг Ксанти, Северна Гърция, където в планините компактно живеят славяни мюсюлмани, които са етнически българи (помаци). Те представляват миноритарна етнорелигиозна група, която дълго време съществува в чуждоезиково и в различно религиозно обкръжение сред православни гърци. В историческото минало тази общност е била част от българите мюсюлмани, живеещи днес в пределите на Република България. Ще отбележим, че въпросът за

славянския произход на помаците в гръцкия научен свят се дискутира и досега (Demetriou 2004).

Етнонимът *помаци*, който според българските етимолози има неустановен произход (БЕР/BER 1999: 508), не е приет в обществения и научния дискурс в България заради разговорния му и остарял характер, но се използва активно за обслужване на гръцката политика спрямо българоезичното население на Гърция; от него е образуван и лингвонимът „помашки език“.

Това население нарича себе си *помаци*, по-рядко се използва местното родопско название *ахряни*. Названието *помаци* е влязло в речта на местното мюсюлманско славяноезично население относително скоро. По-рано в Гърция е използван терминът *славянофони*² (‘говорещи на славянски език’). Ще отбележим, че властите дълго време – от 20-те до 90-те години на XX век (с изключение на периода на българското управление от 1941 до 1944 г.) – са водили неотклонна политика на дебългаризация на населението. В резултат на това сега степента на неговата туркизация (потурчване) е достатъчно висока. Сериозното влияние на исляма върху ежедневието на помаците и тяхната идентичност е разгледано подробно от Н. Кокас (Kokkas 2008).

Славянофоните като общност и езикът им са били обект на специално внимание от страна както на гръцки учени (М. Г. Варвунис, О. Деметриу, Н. Кокас, А. Рого, Хр. Марку и др.), така и на чуждестранни (К. Щайнке, Кр. Фос, А. Йоаниду, Е. Адаму, А. Дуличенко, М. Хенцелман и др.). В частност К. Щайнке и Кр. Фос се занимават със сравняване на българоезични мюсюлмански малцинства на българо-гръцката граница (Steinke, Voss 2007). Е. Адаму изследва би-/полилингвалния характер на т. нар. „помашки език“ (Adamou 2010) и влиянието на социалните мрежи върху неговото изменение, развитие и запазване (Adamou 2012). Н. Кокас открива традиционните ценности в народните приказки на помаците (Kokkas 2004). Заедно с А. Рого те са извършили огромна работа по проучването и публикуването на фолклора на помаците, като са записали предания, легенди и паремии в с. Главки (Kokkas, Poyou 2005). М. Г. Варвунис изучава етнографията на помашките села, също и историческите, културните и други екстралингвистични фактори, оказали сериозно влияние върху традиционния начин на живот на тяхното население днес (Varvounis 1996; 2012).

През последните десетилетия в рамките на редица научни проекти под ръководството на проф. М. Г. Варвунис и проф. Хр. Марку от университета в гр. Комотини се изучават диалектите и фолклорното наследство на помаците. Много материали са дигитализирани и достъпни в онлайн формат (<http://zagalisa.gr/>).

За българските изследователи изучаването на южнородопските български диалекти в окръзите Ксанти и Гюмюрджина (Северна Гърция) става възможно след влизането на България в Европейския съюз през 2007 г. и откриването на няколко контролно-пропускателни пункта на българо-

гръцката граница. В последното десетилетие се появиха няколко значими изследвания в тази област на Г. Митринов и на Л. Антонова-Василева (Митринов/Mitrinov 2011; Антонова-Василева, Митринов/Antonova-Vasileva, Mitrinov 2011; Митринов/Mitrinov 2014 и др.), както и книгата на журналистката Т. Мангалакова, в която в публицистичен стил е представена съвременната картина на българоезичната общност в Северна Гърция (Мангалакова/Mangalakova 2011).

Редица български диалектолози са изучавали диалектните особености на отделни ксантийски села, в частност с. Главки в областта Ксанти (Илиев, Михайлов/Илев, Mihaylov 2016; 2018). Е. Каневска-Николова разглежда съвременната езикова ситуация, идентичността на помаците от Южните Родопи, убедително показвайки принадлежността на дадените говори към родопските диалекти на българския език (Каневска-Николова/Kanevska-Nikolova 2014).

През 2019 г. излезе от печат монографията на Г. Митринов „Българското диалектно богатство в Югоизточните Родопи. Говорът на с. Хебилево, обл. Гюмюрджина (Гърция) и с. Горни Юруци, обл. Крумовград (България)“, в която авторът сравнява два варианта на един диалектен ландшафт, на една помашка културна традиция от двете страни на българо-гръцката граница в лингвистичен аспект (Митринов/Mitrinov 2019).

В настоящата статия се опираме както на публикувани източници, ръкописни дипломни работи от Университета в Комотини, така и на собствени теренни материали, събрани по време на двете етнолингвистични експедиции, осъществени през 2018 и 2019 г. Ще представим предварителните заключения от нашето изследване. Експедициите се провеждаха съвместно с К. А. Климова, доцент в катедрата по новогръцка филология във Филологическия факултет на Московския държавен университет „М. В. Ломоносов“. През 2018 г. ни съпровожда магистрантката на К. А. Климова – Яна Яхонтова. Общо бяха изследвани: гр. Ксанти и гр. Комотини (през 2019 г. посетихме също празника на св. Георги в Златоград – Гергьовден), 13 села, бяха анкетирани 35 души на възраст от 18 до 75 години, направени бяха около 30 часа аудиозаписи.

Експедициите в Гърция бяха планирани основно като етнолингвистични, затова в процеса на събирателската работа участниците използват въпросници, създадени за изучаване на традиционната култура. Авторът на статията обаче се опираше на своя теренен опит от работата си сред мюсюлмани в България³, които бяха анкетирани въз основа на материалите във въпросника, разработен от А. А. Плотникова за изучаване на народната култура в балканославянския ареал (Плотникова/Plotnikova 2009). Освен това членовете на експедицията си бяха поставили задачи за социолингвистично проучване на избраните села, за описание на особеностите на диалекта, на специфичната диалектна лексика, на факти от междуезиковата интерференция, на маркери за идентичност.

Експедиционното проучване на селата в Ксанти показва, че т. нар. „помашки говор“ се използва за ежедневно общуване на битови теми, при това именно той се избира в селската общност като основен код. Младото поколение, макар да владее говора, в общуването помежду си постепенно преминава на новогръцки език. Използването на турския език се ограничава предимно с религиозната сфера (специфична ислямска лексика) или е пространствено детерминирано (джамията, началното училище). Гръцкият език е най-разпространеният вариант за разговори на сложни и абстрактни теми и е популярен сред помаците, живеещи не в селата, а в град Ксанти. На мнозина е познат също и арабският език, тъй като именно той е ключов при изучаването на Корана. Така сред помаците в Ксанти се наблюдава полиглосия, което води до постоянно превключване на езиковия код в процеса на ежедневна комуникация, подробно описано от Е. Адаму в нейното социоллингвистично изследване (Adamou 2012).

Ситуацията се усложнява от липсата на единна кодифицирана норма на езика на това ислямизирано население. Досега той фактически е безписмен, въпреки че има няколко речника, граматика и учебници по т. нар. „помашки“ език. Известни са записи на този „език“ с използването на гръцка графика – характерен пример е учебникът за деца от начална училищна възраст (Μουρίν-Ουέρ 1997). Сега обаче най-актуален е вариантът на писане въз основа на латиница с прилагане на специални символи, на който е написан последният учебник по т.нар. „помашки“, съчинен от Н. Кокас (Κόκκος 2004). Този вариант използва и местният активист С. Караходжа, който се занимава със съхраняване на езиковата и етническата идентичност на помаците и наскоро издаде книга със свои преводи на шедьоври от английската и гръцката поезия на „помашки“ (Καραχότζα 2017).

По време на теренната работа отбелязахме различни ситуации с превключване на езикови кодове, описани подробно от К. А. Климова (Климова/Klimova 2019a). Използването на един или друг езиков код до голяма степен се обуславя от езика, на който говорят изследователите (гръцки и български). Върху избора на гръцки език от информантите оказват влияние и много други фактори: възрастта на информанта, образованието, местоживееенето, сложността и абстрактността на обсъжданата тема и др. Доколкото може да се съди от интервютата с млади помаци, ученици от горните класове и студенти в университета, в ежедневното общуване съвременната младеж предпочита да използва или новогръцки език, примесен с турски и „помашки“ думи и изрази, или турски език (за турскоезичните села в Тракия), при това „помашкият език“ може да се използва в качеството на „таен език“ (Климова/Klimova 2019a).

Някои чуждестранни учени смятат, че помаците в Гърция имат свой литературен микроезик: написани са граматика и тълковен речник (въз основа на гръцката азбука), издадени са учебници, христоматии на диалектни текстове (с латинска графика и тълкуване на гръцки), в отделни села е водено факултативно преподаване на „езика“, функционират средс-

тва за масова информация на „помашки“, превежда се литература. А. Д. Дуличенко отнася „помашкия“ към книжовните микроезици на Южна Славия, класифицирайки го като периферийно-островен, обслужващ етническо малцинство, което се е оказало откъснато от своето етноезиково пространство. Авторът отбелязва, че подобни микроезици се характеризират с пъстрота на използваната писменост и слаба функционалност (Дуличенко/Dulichenko 2011: 336).

От друга страна, повечето руски и европейски учени (Adamou, Fanciullo 2018), както и български учени, например Г. Митринов (Митринов/Mitrinov 2011б), поддържат тезата за съществуването на безписмен език (диалект, говор). Аз подкрепям мнението, че изследваният езиков идиом се отнася към южнородопските (рупски) говори от българската диалектна зона.

Самите носители често са привеждали като аргумент в полза на несъществуването на отделен „помашки език“ липсата на собствена азбука. В съзнанието на информантите техният език (*нашо думенье*) представлява смес от турски, гръцки и „славянски“ език. Ситуацията на фактическа триглия, както я нарича Д. Михаил (Michail 2003), при помаците в Гърция води до формирането на сложни процеси, оказващи влияние върху осъзнатото или неосъзнато превключване и смесването на езиковите и културните кодове в процеса на комуникация. Този факт поддържа и наличието на множествена, „колебаеща се“ идентичност на помаците, които обаче съхраняват своя говорим език, традиционен бит и култура. Със съжаление обаче се налага да признаем, че процесите на глобализация и некоректна образователна политика водят до това, че младежите, с редки изключения, предпочитат да не учат своя роден майчин език, превключвайки на турски и гръцки, в резултат на което се създава опасна ситуация на асимилация в близко бъдеще на тази уникална етнокултурна общност.

По отношение на традиционната култура на помаците взаимното влияние на трите традиции – славянска, гръцка и турска – се проявява както в народните календарни празници и семейната обрядност, така и в народната митология. Особен интерес представлява народната религиозна култура на помаците. Общеизвестен е фактът, че религиозната ситуация на Балканите представлява невероятно пъстра мозайка. Плурализмът е характерен за религиозната култура на балканските народи и на формално ниво, свързано с вероизповеданието, и на ниво извън вероизповеданието. Това е обусловено от многообразието от етноси и религии на Балканския полуостров. Продължителните добросъседски отношения в културно сложните общности и необходимостта от многостранно взаимодействие са определили спецификата на комуникативния код на Балканите, една от характерните черти на който е културата на съседство като *modus vivendi* на ежедневно съжителство (Узенева/Uzeneva 2018: 133).

Помаците в Гърция, които живеят изолирани в чуждо културно и религиозно обкръжение, под влияние на исляма са загубили част от календар-

ните обреди, характерни за българите мюсюлмани в съседните области в България, но старите християнски и езически вярвания са се запазили, например в названията на месеците, срв. *Големил* ‘януари, букв. голям’, *Малкошан* ‘февруари, букв. малък’, *Марта* ‘март, женско име, така във фолклора наричат сестрата на 11-те братя месеци’, *Лошко/Ечко* ‘април’ (<лъж-, лъжко, в местния говор *лôшкy*), *Тодорски* ‘май, когато се отбелязва св. Теодор Тирон – Тодоровден’, *Марински* ‘юли, когато е празникът на св. Марина’, *Ягус* ‘август’, *Руен* ‘септември, старо славянско название’, *Димитровски* ‘октомври, когато отбелязват деня на св. Димитър – Димитровден’, *Касъм* ‘ноември, обозначаване на цялата есен’⁴, *Никулски* ‘декември, свързан с почитането на св. Николай Чудотворец’.

В някои случаи реликтите на християнската култура се запазват изключително в речниковия фонд. Така лексемата *Гкоβεѐи говеѐм* се използва от жителите на помашките села за обозначаване на християнския празник Великден. Лексемата има пряко значение ‘постя’ и очевидно може да бъде отнесена към глагола *говей*. Съществува и специална дума за обозначаване на края на поста: действието ‘разговяване’ помаците обозначават с лексемите *ραζυκοβιαβάμε* (*разгов ’аваме*) и *κόμκασε σε* (*кóмκасе се*) (в този облик е форма за минало несвършено време – *кóмκаше се*). Втората лексема е развила допълнително значение ‘кпя се’. На Великден бабите казват на децата: „*Έλα ντα σε κόμκασε*“ (*έла да се кóмκасе*) ‘ела се изкпй’. Тази запазена традиция е свързана с необходимостта да се очистят душата и тялото (Κόνιαρη 2013). Така следите от изгубени християнски обреди кристализират и се съхраняват в езика.

Друго интересно явление е терминът *Ντάσκα* (*Дàска*). Той обозначава обред, който е свързан с православния празник Богоявление и се отбелязва на 6 януари. Етимологията на названието води към *ντάσκα* (*дàска*) ‘кръст’. На този ден помаците, подобно на християните, се събират край река или някакъв друг воден източник и хвърлят кръст във водата. В село Демерджик (Димарио) в префектура Родопи празникът Богоявление се нарича *Βόντιτσα* (*Вòдица*), срв. бълг. *Водици* (Барболова и др./Barbolova i др. 2018: 61), което произлиза от бълг. *вòда*, а кръстът, който хвърлят, се нарича *κόρστ* (*кòрст*). Според гръцките изследователи този обичай е свързан с това, че уважението към символа на кръста е продължило да съществува след ислямизацията на населението, а названието на кръста е заменено от табуираното название *ντάσκα* (*дàска*), за да се скрие християнският символ (Κόνιαρη 2013: 35–36). Подобен обичай на хвърляне на кръста на Богоявление съществува из цялата територия на България, широко е разпространен и в Гърция (Μέγας 1992: 54) и безспорно е един от реликтите на съществуващото в миналото православие сред ислямизираното по-късно население.

Значим ни се струва фактът на съвпадение на изследваната лексема (*дъската*), обозначаваща християнските светини, у помаците от Северна Гърция и техните единовърци от с. Старцево в обл. Златоград⁵, най-близко

разположения град до българо-гръцката граница в дадения регион. В това село е имало стара икона на св. Богородица (*дъската*), потъмняла от времето и почти загубила своя лик. Според преданието иконата се е запазила след унищожаването на манастира в местността Св. Неделя. Тази икона е предавана от къща на къща по време на раждане. Смятало се е, че св. Богородица помага на родилките бързо и по-лесно да родят. В Златоград в навечерието на Коледа не са вдигали празничната трапеза (*не се вдига софрата*), тъй като са вярвали, че ще дойде св. Богородица. Култът към нея е широко разпространен в Родопите.

Още един празник, най-главният в календара на помаците в Ксанти, който също има православен произход, е денят на св. Георги. Тук той носи названието *Εντρελές* (*Едрелес*). У българите мюсюлмани в България празникът се нарича *Адърлез*, *Адрелез*, *Едрелез*, *Хъдрелез* и др. (Райчевски/Raychevski 1998: 45).

Това е общобългарски празник на пролетта, общ и за ислямизираното население на Балканите, който се отбелязва на 6 май. В село Митика (Аралък бунар) в префектура Родопи е засвидетелствано названието *Χιδρελές*/*Хидрелес* (*Χασάκογλου* 2003: 77), което се обяснява с имената на пророците Хитзир (*Χιτζίς*) и Илия (*Ηλίας*). Традиционно на този ден се играе представление: юноша, преоблечен като пророк Хитзир, се изправя пред насъбралия се народ и проси милостиня. И до днес е запазена забраната да се работи на празника: извършването на домакински дейности в този ден се смята за лош знак. Налице е контаминация на двете култури.

Едрелес е празник, който бележи началото на годишния селскостопански цикъл, и в него експлицитно е представена идеята за магията на началото: първото доене, първото извеждане на добитъка на паша, първото заквасване на мляко и подсирване на сирене и т.н. (Трефилова/Trefilova 2012: 601).

Това е пролетен празник на скотовъдите, когато се извършва първото доене на добитъка, ритуално раздаване на мляко, обиколки на пастирите на пасищата, колене на агне – жертвоприношение (*курбан*) (Барболова и др. 2018: 7–71). Денят на св. Георги е богат на обреди, свързани с осигуряване на плодородие и здраве: търкаляне по роса, обливане с вода, бране на билки и лековити растения (вж. по-подробно Колева/Koleva 1981).

Отделни ритуали, свързани с Гергьовден, носят ярък матримониален характер. Една от целите на празника е да се организират запознаването и общуването на юношите и девойките в селото. Съществува обред, обозначаван с гръцката лексема *κούνιες* (*kúnies*) ‘люлка’: юношите и девойките от селото се събират заедно, връзват на дърветата чаршафи или въжета, на които се люлеят. Люлеенето на гергьовденски люлки е обичаен ритуал за здраве (вярва се, че силата на дървото се пренася върху човека) и обич и на българска територия.

Брачната символика е представена в някои ритуални предмети и действия: девойките плетат букети и венци, гадаят за бъдещата си женитба.

Люлеенето на люлки, връзването на ритуални букетчета от неомъжени девойки, както и препасването с дива лоза, са едновременно и продуциращо действие, и символичен сватбен ритуал. Всички тези действия, които имат сходна мотивировка или функции и които изразяват обща идея, образуват цял „синонимен ред, парадигма от действия“ (Толстой/Tolstoi 1982: 68).

В деня на празника девойките се събират извън селото и варят жито, което после раздават на съселяните си. Това ястие се нарича *кóлyβ* (*кóлив*) – от гръцката лексема *кóλλyβo* (*kóливо*). Ястието се прави от варена пшеница и се яде на помени за мъртви или на празниците на някои православни светци (Κόνιαρη 2013: 34). Тази лексема в същото значение е широко известна сред православните и на българска територия.

Наред със стари календарни празници в селата от областта Ксанти са запазени и някои окационални: например в с. Пашевик (Пахни) е известен зимен ритуал – т.нар. *вълчатници* (ловци, убили вълк, който е нанасял вреда на домашните животни на съселяните им) обикалят с кожата на убития вълк и събират продукти и пари за джамията. Същият обред е известен и в с. Кушла, Златоградско.

Тук са отбелязани и пролетни мартенски обреди (изработване на украшения талисмани от разноцветни вълнени конци – диал. *марта*, *мартеница* (общобълг. *мартеница*); вярвания, свързани с така наречената мартенска старица (*Баба Марта*), която в първите дни на месеца се отправила в планината да пасе овцете и там замръзнала и се превърнала в камък (архаичен мотив на петрификация)⁶. Срв. също названието на няколко топли дни през зимата – *Бабине дeне*, известно и на българската езикова територия.

Според друга версия „женски дни“ са последните три дни от март. Смята се, че това са лоши дни от гледна точка на аномалии на времето и дори ако в някой от тези дни небето е ясно, може внезапно да завали сняг (Μέγας 1992: 35). Това поверие също е свързано с вече споменатата легенда за Баба Марта, широко известна на територията на България и Балканите. Според легендата, разпространена сред помаците, една старица се качила в планината с козите си в един от мартенските дни. Тя решила да подразни месец март като му рекла: „Πριτς-Μαρτς“ [пръц-март, март-пръдльо]⁷, заради което той ѝ отмъстил. Взел от февруари един студен ден, за да вледени бабата и козите. С това се обяснява по-малкият брой дни през февруари.

В този регион е запазен и езическият пролетен пречистващ обред на палене на огньове, които е трябвало да се прескачат „за здраве“; те също се отнасят към дните през март. Подобни обреди са известни по цялата територия на България. Тук той носи названието *Μάρτ vτοκούζ*, *Μарт докуз* < тур. диал. *dokkuz* ‘девет’ (Stachowski 2019: 130) – пример за езикова интерференция – това са първите девет дни от март, през които жителите на селото събират сухи дърва и сено, палят огньове и ги прескачат, за да не ги хапят бълхи и въшки (срв. подобни ритуали в България – Барболова и др./Barbolova i dr. 2018: 23–24). Този обред корелира и с общогръцкия

обичай да се палят огньовете в последната неделя от Сирни заговезни (Яхонтова/Iahontova 2019).

Българите мюсюлмани от Старцево извършват подобни очистителни обреди в първия ден от настъпването на пролетта. Баба Марта, която помаците тук наричат *Стара Марта*, *Наша Марта*, се отбелязва на 14 март по стария календар. На този ден във всеки двор палят голям огън и го прескачат, „за да не ги хапят бълхите“ и да не ги „ловят“ болести. За празника тук правели мартеници (пресукани вълнени конци, които връзвали на китките на децата и на рогата на младите животни „за здраве“), наречени тук *баянички* (свър. *байнички*), но не само червени и бели като в Златоград и в България като цяло, а и жълти, зелени, сини и др. Украсявали ги със скилидка чесън и навито на кръг дюлево клонче с плодни пъпки, понякога зашивали и синьо герданче (*каркатюл*). В миналото да плетат мартеници са могли само избрани жени, които получавали за това специално разрешение (*изин*) от мюсюлманския свещеник *ходжа*, тъй като се смятало, че мартениците притежават лечебна сила.

Голяма част от турцизмите в терминологията на народната култура на помаците от Ксанти в Северна Гърция е представена – закономерно – в погребалната обредност (*меит* ‘покойник’, *кефин* ‘саван’, *табут* ‘ковчег’, *дженезе* ‘погребение’, *мезар* ‘гроб’, *мезарлък* ‘гробище’, *девиър* ‘обред за опрощаване дълговете на умрелия’, *кефарет* ‘ритуал за помен на покойника на седмия ден след смъртта’, *мевлюд* ‘молитва за покойника’, *дженет* ‘рай’ и др.), а по-малка част – в роднинската обредност (*калъм* ‘хляб и сладкиши, които раздават на съседите, когато дават име на дете’, *сюнет* ‘ритуалът обрязване’, *хатъм* ‘обряд на посвещаване на децата в исляма’), а също и в народната митология (*джинья* ‘зли духове’, *шейтан* ‘дявол’, *евлия* ‘свят човек, който притижава свръхестествени способности’, *ездърхо* ‘летящ змей, дракон’, *бешибир*, *муска*, *хамалил*, *коранчик* ‘мюсюлмански талисман’, *зарар* ‘зло, уроки’ и др.). Това е обусловено от влиянието на ислямската религия. Наред с това обаче присъстват и български по произход термини: *летница*, *врачка*, *шетарка* ‘знахарка, лечителка’, *бабка* ‘муска, амулет’, както и индоевропейска лексика: *мрава*, *юда*, *див*; балканизми: *стопан*.

Като пример за етнолингвистична и културна интерференция в помашката общност може да бъде анализирана народната митология. В традиционната култура на помаците от Ксанти тя е представена от разгърнатата система от митологични персонажи (по-нататък – МП): зли духове (*джинове*), летящ змей (*фърката змие*), вещици (*джадие*), атмосферни демони (*юда*, *джинли вятър*), демони на водата (*ездърхо*), демони, пазители на места (*ступан*, *смок*), нощни вредоносни демони (*мрава*), коледни демони (*караконджури*). Голямо значение в митологичните възгледи на помаците имат някои елементи от ислямската култура: ходжите се явяват антагонисти на вещиците – към тях често се обръщат за помощ срещу урочасване; Коранът като свещена книга става главен талисман и средство за борба с

митологичните персонажи и пр. Най-разпространената лексема за обозначаване на МП е *джин*. Тя се използва за назоваване и на водни, и на въздушни демони и по всяка вероятност може да замества почти всеки МП, служи като „родово“ название. Възможно е описването в гръцката научна литература разделяне на „джиновете“ на класове (Θεοχαρίδης 1995: 504–509), което съответства повече на балканската митологична система (джинове nereidi, джिनове привидения, джिनове дракони), да е обусловено от културната интерференция – от влиянието на новогръцката традиционна култура – или е „парадокс на наблюдателя“ (в терминологията на У. Лабов), като в обективната митологична картина на помаците липсва напълно (Климова 2019б: 193).

Така разгледаните от нас фрагменти на традиционната народна култура на българите мюсюлмани от областта Ксанти в Гърция, както и съответната лексика представляват многослойно, многопластово, мултикултурно явление, включващо както архаични езически реликти, така и християнски и ислямски реалии и вярвания, които съществуват паралелно и взаимодействат помежду си, образувайки уникална културна мозайка на изследвания регион в Южните Родопи.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ С. М. Толстая. Лекция „Етнолингвистика: современное состояние и перспективы“. <<http://www.ruthenia.ru/folklore/Tolstaja.html>>.

² По време на експедициите в разговори с информанти срещнахме понятието *помакофони*.

³ Вж. например статиите на Е. Узенева (Узенева/Uzeneva 2014; Узенева/Uzeneva 2018а; Узенева/Uzeneva 2018б).

⁴ Ще отбележим, че у българите мюсюлмани в България на празника *Касъм* (26.X/8.XI.), на който се отбелязва православният празник Димитровден – денят на св. Димитър, е завършвал стопанският цикъл, на този ден са се заплащали с наемните работници.

⁵ Експедицията в с. Старцево бе проведена от мен през 2011 г. с организационната помощ на тогавашния директор на Етнографския музей в Смолян – Татяна Марева. Използвам случая да ѝ изразя своята признателност. По-подробно за експедицията вж. (Узенева/Uzeneva 2013).

⁶ Различни модификации на легендата за мартенската старица са известни не само в Карпато-Балканския регион, но и в много по-широк ареал, включващ част от Европа и дори Близкия и Средния Изток. По-подробно за легендата вж. статията на Г. И. Кабакова (Кабакова/Kabakova 1994) и монографията на Н. Г. Голант (Голант/Golant 2013).

⁷ Подобно наричане беше записано от мен в с. Гега, Петричко (на крайния югозапад на българо-гръцката граница), през 1998 г. Там, според легендата, една старица така гонела своите ярета: „Пръц, пръц, бабини ярци, на планина!“. Щом тръгнала към планината, тя казала, че не се бои от никого и „се израла на брадата на Сечко и на забрадката на баба Марта“, но заради внезапния студ замръзнала. И

досега там има три скали: бяла и черна – останали от козите, а третата – от старичката.

ЛИТЕРАТУРА

- Антонова-Василева, Митринов 2011: *Антонова-Василева, Л., Г. Митринов. Речник на българските говори в Южните Родопи, Драмско и Сярско. София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“.*
- БЕР 1999: *Български етимологичен речник. Т. 5. Падеж – Пуска. София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“.*
- Барболова и др. 2018: *Барболова З., М. Симеонова, М. Китанова, Н. Мутафчиева, П. Легурска. Речник на народната духовна култура на българите. София, Наука и изкуство.*
- Голант 2013: *Голант, Н. Г. Мартовская старуха и мартовская нить. Легенды и обряды начала марта у румын. Санкт-Петербург, Издательство „Лема“.*
- Дуличенко 2011: *Дуличенко, А. Д. Основы славянской филологии. Т. 2. Лингвистическая проблематика. Ополе.*
- Илиев, Михайлов 2016: *Илиев, И., М. Михайлов. Говорът на село Главки, Ксантийско – фонетични особености. – Българска реч, № 3, с. 82–98.*
- Илиев, Михайлов 2018: *Илиев, И., М. Михайлов. Говорът на село Главки, Ксантийско – морфологични особености на имената. – В: Българският език: древен, съвременен, единен. Сборник от научна конференция в памет на проф. д.ф.н. Благой Шклифов. София, 26.10. – 28.10.2016 г. София, ДюМира, с. 396–405.*
- Кабакова 1994: *Кабакова, Г. И. Структура и география легенды о мартовской старухе. – В: Славянский и балканский фольклор. Москва, Наука, с. 209–222.*
- Каневска-Николова 2014: *Каневска-Николова, Е. Болгароязычные мусульмане в Южных Родопях. Современная ситуация: язык и идентичность. – В: Славяне-мусульмане на Балканах: язык, культура, идентичность. Отв. ред. Е. С. Узенева. Москва, ИСл РАН, с. 134–149.*
- Климова 2019а: *Климова, К. А. Переключение кодов в речевом поведении помаков Ксанти (Северная Греция). – В: Балканский тезаурус: коммуникация в сложно-культурных обществах на Балканах. Отв. ред. И. А. Седакова, ред. М. М. Макарецев, Т. В. Цивьян. Москва, ИСл РАН, с. 102–107.*
- Климова 2019б: *Климова, К. А. Традиционная культура помаков Фракии в греческом окружении: языковая и культурная интерференция. – В: Греция и Кипр: язык, общество, культура. Материалы V Международной научно-практической конференции эллинистов. Москва, с. 190–195.*
- Колева 1981: *Колева, Т. Гергьовден у южните славяни. София, Издателство на БАН.*
- Мангалакова 2011: *Мангалакова, Т. Нашите в Гърция. Сред помаците в Запад на Тракия. София.*
- Митринов 2011а: *Митринов, Г. Южнородопските български говори в Ксантийско и Гюмюрджинско (по данни от Помашко-гръцки речник на Петрос Теохаридис – Солун 1996). София, Фондация ВМРО.*

- Митринов 2011б: Митринов, Г. За критериите при класификацията на славянските литературни микроезици („помашки език“). – В: *Езикът и социалният опит. 10. Проблеми на социолингвистиката*. Международно социолингвистично дружество. София, с. 346–350.
- Митринов 2014: Митринов, Г. Языковая ситуация в южных Родопях (области городов Ксанти, Гюмюрджина, Дидимотики). – В: *Славяне-мусульмане на Балканах. Язык, культура, идентичность*. Отв. ред. Е. С. Узенева. Москва, ИСл РАН, с. 180–196.
- Митринов 2019: Митринов, Г. Българско говорно богатство в Югоизточните Родопи. Говорът на с. Хебилево, Гюмюрджинско (Гърция) и на с. Горни Юруци, Крумовградско (България). София (интернет издание). <<https://www.academia.edu/41020086>>.
- Плотникова 2009: Плотникова, А. А. Материалы для этнолингвистического изучения балканославянского ареала. Переизд. Москва, ИСл РАН.
- Райчевски 1998: Райчевски, Ст. Родопски народен календар. София, Народна култура.
- СД: *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*. Под общей редакцией Н. И. Толстого. Т. 1–5. Москва, Международные отношения, 1995–2012.
- Толстой 1982: Толстой, Н. И. Из „грамматики“ славянских обрядов. – В: *Σημεϊωτικη 15. Труды по знаковым системам, XV. Типология культуры. Взаимное воздействие культур*. Тарту, с. 57–71.
- Толстой 1995: Толстой, Н. И. Язык и народная культура. Москва, Индрик.
- Толстая 2013: Толстая, С. М. Постулаты московской этнолингвистики. – В: *Славянская этнолингвистика. Вопросы теории*. Москва, ИСл РАН, с. 67–82.
- Трефилова 2012: Трефилова, О. В. Юрьев день. – В: *Славянские древности*. Т. 5. Москва, Международные отношения, с. 601–607.
- Узенева 2013: Узенева, Е. С. Этнолингвистическая экспедиция в Средние Родопы: 50 лет спустя. – В: *Ethnolinguistica Slavica. К 90-летию академика Никиты Ильича Толстого*. Москва. Индрик, с. 277–286.
- Узенева 2014: Узенева, Е. С. „Ловчанские помаки“: язык и культура. – В: *Славяне-мусульмане на Балканах: язык, культура, идентичность*. Москва, ИСл РАН, с. 247–267.
- Узенева 2018а: Узенева, Е. С. Славяне-мусульмане Южной Славии: терминология народной культуры. – В: *Славянское языкознание. XVI Международный съезд славистов. Белград, 20–27 августа 2018 г. Доклады российской делегации*. Москва, ИСл РАН, с. 490–510.
- Узенева 2018б: Узенева, Е. С. Религиозный синкретизм на Балканах: культовые места болгар-мусульман. – В: *Балканский тезаурус: коммуникация в сложно-культурных обществах на Балканах*. Москва, ИСл РАН, с. 133–136.
- Яхонтова 2019: Яхонтова Я. Календарные праздники помаков префектур Родопы и Ксанти. – В: *Славянский мир: общность и многообразие. Тезисы конференции молодых ученых*. В рамках Дней славянской письменности и культуры. 21–22 мая 2019 г. Москва, ИСл РАН, с. 211–215.

- Adamou 2010: *Adamou, E.* Bilingual speech and language ecology in Greek Thrace: Romani and Pomak in contact with Turkish. – *Language in Society*, 39, pp. 147–171.
- Adamou 2012: *Adamou, E.* Social Networks in Greek Thrace: Language Shift and Language Maintenance. – In: *Balkan Encounters – Old and New Identities in South-Eastern Europe*. Helsinki.
- Adamou, Fanciullo 2018: *Adamou, E., D. Fanciullo.* Why Pomak will not be the next Slavic literary language. – In: *Linguistic Regionalism in Eastern Europe and beyond. Minority, Regional and Literary Microlanguages*. Edited by Dieter Stern, Motoki Nomachi, Bojan Belić. Frankfurt am Main, pp. 40–65.
- Demetriou 2004: *Demetriou, O.* Prioritizing ‘Ethnicities’: The Uncertainty of Pomakness in the Urban Greek Rhodope. – In: *Ethnic and Racial Studies*, 27, 1, pp. 95–119.
- Kokkas 2008: *Kokkas, N. T.* Islam and ethnic delimitation. The case of the Pomaks of Thrace. – In: *International Conference “Folk Cultures and Boundaries in the Balkans”*. Volos, 6–8 June 2008, University of Thessaly, School of Humanities, Department of History, Archaeology and Social Anthropology. Report, manuscript (pdf).
- Michail 2003: *Michail, D.* Educational Disadvantage, Trilingualism and Social Change: The Pomaks of Greek Thrace. PhD, London School of Economics and Political Science, London.
- Stachowski 2019: *Stachowski, M.* Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch der türkischen Sprache. Kraków, Księgarnia Akademicka.
- Steinke, Voss 2007: *Steinke, K., Ch. Voss* (eds.). The Pomaks in Greece and Bulgaria. A Model Case for Borderland Minorities in the Balkans. München.
- Varvounis 1996: Varvounis M.G. *Laografika ton Pomakon tis Thrakis*. Athens (in greek).
- Varvounis 2012: *Varvounis, M. G.* Historical and Ethnological influences on the traditional civilization of Pomaks of the Greek Thrace. Komotini.
- Χασάκογλου 2003: *Χασάκογλου, Α.* Μύτικα Ροδόπης, Κομοτηνή.
- Καραχότζα 2017: *Καραχότζα, Σ.* Μεταφράσεις ελληνικής και αγγλικής ποίησης στην πομακική γλώσσα. Ξάνθη.
- Κόκκας 2004: *Κόκκας, Ν.* Μαθήματα Πομακικής Γλώσσας. Ξάνθη.
- Κόκκας, Ρογγο 2005: *Κόκκας, Ν., Α. Ρογγο.* Παραμύθια και Παροιμίες από τη Γλαύκη του Ν. Ξάνθης. Θεσσαλονίκη.
- Κόνιαρη 2013: *Κόνιαρη, Γ., Ο. Σαλήμ.* Οι Πομάκοι της Θράκης, Κομοτηνή.
- Μέγας 1992: *Μέγας, Γ. Α.* Ελληνικές γιορτές και έθιμα λαϊκής λατρείας: Οδυσσεάς.
- Μουμίν-Ομέρ 1997: *Μουμίν, Α., Ομέρ Χ.* Πομάτσκου. Κομοτηνή, 1997.
- Θεοχαρίδης 1995: *Θεοχαρίδης, Π.* Πομάκοι. Οι μουσουλμάνοι της Ροδόπης (Ιστορία, καταγωγή, γλώσσα, θρησκεία, λαογραφικά). Ξάνθη.

REFERENCES

- Adamou 2010: *Adamou, E.* Bilingual speech and language ecology in Greek Thrace: Romani and Pomak in contact with Turkish. – *Language in Society*, 39 (2010), pp. 147–171.

- Adamou 2012: *Adamou, E.* Social Networks in Greek Thrace: Language Shift and Language Maintenance. – In: *Balkan Encounters – Old and New Identities in South-Eastern Europe*. Helsinki.
- Adamou, Fanciullo 2018: *Adamou, E., D. Fanciullo.* Why Pomak will not be the next Slavic literary language. – In: *Linguistic Regionalism in Eastern Europe and beyond. Minority, Regional and Literary Microlanguages*. Edited by Dieter Stern, Motoki Nomachi, Bojan Belić. Frankfurt am Main, pp. 40–65.
- Antonova-Vasileva 2011: *Antonova-Vasileva, L., G. Mitrinov.* Rechnik na balgarskite govori v Yuzhните Rodopi, Dramsko i Syarsko. Sofia, Akademichno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”.
- BER 1999: *Balgarski etimologichen rechnik*. T. 5. Padezh – Puska. Sofia, Akademichno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”.
- Barbolova i dr. 2018: *Barbolova, Z., M. Simeonova, M. Kitanova, N. Mutafchieva, P. Legurska.* Rechnik na narodnata duhovna kultura na balgarite. Sofia, Nauka i izkustvo.
- Golant 2013: *Golant, N.G.* Martovskaia starukha i martovskaia nit'. Legendy i obriady nachala marta u rumyn. Sankt-Peterburg, Izdatel'stvo “Lema”.
- Demetriou 2004: *Demetriou, O.* Prioritizing ‘Ethnicities’: The Uncertainty of Pomakness in the Urban Greek Rhodope. – In: *Ethnic and Racial Studies*, 27, 1, pp. 95–119.
- Dulichenko 2011: *Dulichenko, A. D.* Osnovy slavianskoi filologii. T. 2. Lingvisti-cheskaia problematika. Opole.
- Iliev, Mihaylov 2016: *Iliev, I., M. Mihaylov.* Govorat na selo Glavki, Ksantiysko – fonetichni osobenosti. – *Balgarska rech*, № 3, s. 82–98.
- Iliev, Mihaylov 2018: *Iliev, I., M. Mihaylov.* Govorat na selo Glavki, Ksantiysko – morfologichni osobenosti na imenata. – In: *Balgarski ezik: dreven, savremen, edinen. Sbornik ot nauchna konferentsiya v pamet na prof. d.f.n. Blagoy Shklifov*. Sofia, 26.10–28.10.2016 g. Sofia, DioMira, s. 396–405.
- Kabakova 1994: *Kabakova, G. I.* Struktura i geografiia legendy o martovskoi starukhe. – In: *Slavianskii i balkanskii fol'klor*. Moskva, Nauka, s. 209–222.
- Kanevska-Nikolova 2014: *Kanevska-Nikolova, E.* Bolgaroyazychnye musul'mane v Yuzhnykh Rodopakh. Sovremennaia situatsiia: iazyk i identichnost'. – In: *Slaviane-musul'mane na Balkanakh: iazyk, kul'tura, identichnost'*. Otv. red. E .S. Uzeneva. Moskva, ISI RAN, s. 134–149.
- Klimova 2019a: *Klimova, K. A.* Perekliuchenie kodov v rechevom povedenii pomakov Ksanti (Severnaia Gretsii). – In: *Balkanskii tezaurus: kommunikatsiia v slozhno-kul'turnykh obshchestvakh na Balkanakh*. Otv. red. I. A. Sedakova; red. M. M. Makartsev, T. V. Tsiv'yan. Moskva, ISI RAN, s. 102–107.
- Klimova 2019b: *Klimova, K. A.* Traditsionnaia kul'tura pomakov Frakii v grecheskom okruzhenii: iazykovaia i kul'turania interferetsiia. – In: *Gretsii i Kipr: iazyk, obshchestvo, kul'tura. Materialy v Mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii ellinistov*. Moskva, s. 190–195.
- Kokkas 2008: *Kokkas, N. T.* Islam and ethnic delimitation. The case of the Pomaks of Thrace. – In: *International Conference “Folk Cultures and Boundaries in the Balkans”*. Volos, 6–8 June 2008, University of Thessaly, School of Humanities,

- Department of History, Archaeology and Social Anthropology. Report, manuscript (pdf).
- Koleva 1981: *Koleva, T.* Gerg'ovden u yuzhnite slavyani. Sofia.
- Mangalakova 2011: *Mangalakova, T.* Nashite v Gartsia. Sred pomatsite v Zapadna Trakia. Sofia.
- Michail 2003: *Michail, D.* Educational Disadvantage, Trilinguism and Social Change: The Pomaks of Greek Thrace. PhD, London School of Economics and Political Science, London.
- Mitrinov 2011a: *Mitrinov, G.* Yuzhnorodopskite balgarski govori v Ksantiysko i Gyumyurdzhinsko (po dannii ot Pomashko-gratski rechnik na Petros Teocharidis – Solun 1996). Sofia, Fondatsiya VMRO.
- Mitrinov 2011b: *Mitrinov, G.* Za kriteriite pri klasifikatsiyata na slavyanskite literaturni mikroezitsi (“pomashki ezik”). – In: *Ezikat i sotsialniyat opit. 10. Problemi na sotsiolingvistikata. Mezhdunarodno sotsiolingvistichno druzhestvo.* Sofia, s. 346–350.
- Mitrinov 2014: *Mitrinov, G.* Iazykovaia situatsiia v Iuzhnykh Rodopakh (oblasti gorodov Ksanti, Giumiurdzhina, Didimotiki). – In: *Slavyane-musul'mane na Balkanakh: iazyk, kul'tura, identichnost'.* Otv. red. E. S. Uzeneva, Moskva, ISIRAN, s. 18–196.
- Mitrinov 2019: *Mitrinov, G.* Balgarsko govorno bogatstvo v Yugo-iztochnite Rodopi. Govorat na s. Chebilevo, Gyumyurdzhinsko (Gartsia) i na s. Gorni Yurutsi, Krumovgradsko (Balgaria), Sofa. (internet izdanie) <<https://www.academia.edu/41020086>>.
- Μουμίν-Ομέρ 1997: *Μουμίν, Α., Ομέρ Χ.* Πομάτσκου. Κομοτηνή.
- Plotnikova 2009: *Plotnikova, A. A.* Materialy dlia etnolingvisticheskogo izucheniia balkanoslavianskogo areala. Pereizd.: Moskva, ISIRAN.
- Raychevski 1998: *Raychevski, St.* Rodopski naroden kalendar. Sofia.
- SD: *Slavianskie drevnosti. Etnolingvisticheskii slovar'.* Pod obschey redaktsiei N. I. Tolstogo. T. 1–5. Moskva, Mezhdunarodnye otnosheniia, 1995–2012.
- Stachowski 2019: *Stachowski, M.* Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch der türkischen Sprache. Kraków, Księgarnia Akademicka.
- Steinke, Voss 2007: *Steinke, K., Ch. Voss* (eds.). The Pomaks in Greece and Bulgaria. A Model Case for Borderland Minorities in the Balkans. München. καταγωγή, γλώσσα, θρησκεία, λαογραφικά). Ξάνθη.
- Tolstoi 1982: *Tolstoi, N. I.* Iz „grammatiki“ slavyanskikh obriadov. – In: *Σημειωτική 15. Trudy po znakovym sistemam XV. Tipologiya kul'tury. Vzaimnoe vozdeystvie kul'tur.* Tartu, s. 57–71.
- Tolstoi 1995: *Tolstoi, N. I.* Iazyk i narodnaia kul'tura. Moskva, Indrik.
- Tolstaia 2013: *Tolstaia, S. M.* Postulaty moskovskoi etnolingvistiki. – In: *Slavyanskaia etnolingvistika. Voprosy teorii.* Moskva, ISIRAN, s. 67–82.
- Trefilova 2012: *Trefilova, O. V.* Iur'ev den'. – In: *Slavianskie drevnosti.* T. 5. Moskva, Mezhdunarodnye otnosheniia, s. 601–607.
- Uzeneva 2013: *Uzeneva, E. S.* Etnolingvisticheskaiia ekspeditsiia v Srednie Rodopy: 50 let spustia. – In: *Ethnolinguistica Slavica. K 90-letiiu akademika Nikity Il'icha Tolstogo.* Moskva, Indrik, s. 277–286.

- Uzeneva 2014: *Uzeneva, E. S.* "Lovchanskie pomaki": iazyk i kul'tura. – In: *Slaviane-musul'mane na Balkanakh: iazyk, kul'tura, identichnost'*. Otv. red. E. S. Uzeneva. Moskva, ISI RAN, s. 247–267.
- Uzeneva 2018a: *Uzeneva, E. S.* Slaviane-musul'mane Iuzhnoi Slavii: terminologiiia narodnoi kul'tury. – In: *Slavianskoe iazykoznanie. XVI Mezhdunarodny s"ezd slavistov. Belgrad, 20–27 avgusta 2018 g. Doklady rossiyskoi delegatsii*. Moskva, ISI RAN, s. 490–510.
- Uzeneva 2018b: *Uzeneva, E. S.* Religiozni sinkretizm na Balkanakh: kul'tovye mesta bolgar-musul'man. – In: *Balkanskii tezaurus: kommunikatsiia v slozhno-kul'turnykh obshchestvakh na Balkanakh*. Otv. red. I. A. Sedakova, red. M. M. Makartsev, T.V. Tsiv'yan. Moskva, ISI RAN, s. 102–107.
- Varvounis 1996: *Varvounis, M. G.* Laografika ton Pomakon tis Thrakis. Athens (in greek).
- Varvounis 2012: *Varvounis, M. G.* Historical and Ethnological influences on the traditional civilization of Pomaks of the Greek Thrace. Komotini.
- Iahontova 2019: *Iahontova Ya.* Kalendarnye prazdniki pomakov prefektur Rodopy i Ksanti. – In: *Slavyanskii mir: obshchnost' i mnogoobrazie. Tezisy konferentsii molodykh uchenykh. V ramkakh Dney slavianskoy pis'mennosti i kul'tury*. 21–22 maia 2019 g. Moskva, ISI RAN, s. 211–215.
- Χασάκογλου 2003: *Χασάκογλου, Α.* Μύτικα Ροδόπης, Κομοτηνή.
- Καραχότζα 2017: *Καραχότζα, Σ.* Μεταφράσεις ελληνικής και αγγλικής ποίησης στην πομακική γλώσσα. Ξάνθη.
- Κόκκας 2004: *Κόκκας, Ν.* Μαθήματα Πομακικής Γλώσσας. Ξάνθη.
- Κόκκας, Ρογγο 2005: *Κόκκας, Ν., Α. Ρογγο.* Παραμύθια και Παροιμίες από τη Γλαύκη του Ν. Ξάνθης. Θεσσαλονίκη.
- Κόνιαρη 2013: *Κόνιαρη, Γ., Ο. Σαλήμ.* Οι Πομάκοι της Θράκης, Κομοτηνή.
- Μέγας 1992: *Μέγας, Γ. Α.* Ελληνικές γιορτές και έθιμα λαϊκής λατρείας: Οδυσσέας.
- Μουμίν-Ομέρ 1997: *Μουμίν, Α., Ομέρ Χ.* Πομάτσκου. Κομοτηνή.

Превод от руски Надежда Делева

✉ Проф. д-р Елена Узеньова

Секция за етнолингвистика и фолклор

Институт по славянознание – Руска академия на науките

119991 Москва, Ленинский проспект, д. 32-А, Русия

✉ Prof. Elena Uzeneva, PhD

Department of Ethnolinguistic and Folklore

Institute of Slavic Studies of the Russian Academy of Sciences

119334 Moscow, Leninsky Prospect, build. 32-A, Russia

Публикувано: 30 септември 2021

Published: 30 September 2021